

מחסרה מסירה לחופה? — מהפרת נדרים מיהא נפקא לה מרשותיה דתנן נערה המאורסה אביה ובעלה מפירין נדריה' — אף על פי שעדין אינה דומה לגמרי ליציאה זו, שהרי היא יוצאה מרשות אדון מכל וכל ולא נשאר בה שום זכות — כיון שלענין נדרים יש בה שם 'יציאה', שוב ניתן לדרוש 'אבל יש כסף ביציאה אחרת' (ריטב"א). ושאלת הגמרא מעיקרא היתה שאין זו נחשבת יציאה כלל, כיון שמחוסרת חופה (כמוש"כ ב'שיטה לא נודע למי' בקדושין ד).

עוד יש לומר, שזה שגם האב מיפר אינו משום שלא יצאה ממנו, אלא מפני שלא נכנסה לגמרי לרשות בעלה, ולא נתרוקנה אליו הרשות לגמרי. והיא עצמה גם אין לה כח לזכות בעצמה, לכך נשאר בה זכות לאביה. (תלמיד הרשב"א)

ומהאחרונים יש שתירץ, על פי שיטת הרמב"ם (הל' נדרים יב), שהאב מיפר כל נדרי בתו, גם אלו שאין בהם עינוי נפש, שלא כבעל. ובנערה המאורסה, שמפירים בשותפות, ודאי אין לאב כח להפיר נדרים שאינם של עינוי נפש, שהרי זקוק הוא גם להפרת הבעל. נמצא אם כן, שלענין נדרים שאין בהם עינוי נפש, יצאה לגמרי מרשות האב. (שו"ת דובב מישרים ח"ב מט, ב).

*

'... אבל אצל בני ישראל העיקר הוא ההשתדלות בלב כמו שנאמר מכל משמר נצור לבך. ובירושלמי דברכות (א,ה) על פסוק תנה בני לבך לי אי את יהיב עינא ולבא לי אנא ידע דאת דלי. ועל כן אמרו ונשמרת מכל דבר רע שלא יהרהר אדם ביום ויבא לידי טומאה בלילה אף דאין המחשבה רעה מצטרפת לרואה קרי במעשה בלא מחשבה דאחר כך בלילה ואין נענש על זה, מכל מקום מצות שמירת לבו עליו הוא, ועיקר היהדות בלב, ויראה שהוא עיקר אשר ד' שואל מעמך אינו אלא בלב, וכמו שאמרו ביומא (עב:) על פסוק ולב אין, וכן כל חובת הלבבות, כי כאשר הלב טוב שהוא המדה הישרה שיבור האדם, כל המעשים ממילא הם אך טוב וההיפך בהיפך. ועל כן עיקר עבודת האדם כל היום דכל עמל האדם לפיהו בקול תורה וקול תפלה, העיקר הוא בלב, ותפלה נקרא 'עבודה שבלב' (תענית ב.) וכן בתורה נאמר והגית בו יומם ולילה והגיון הוא בלב, כמו שכתוב והגיון לבי. וגם בקריאת שמע שהוא עיקר קבלת עול מלכות שמים, קיימא לן כמאן דאמר (ברכות כ טע"ב) הרהור כדבור דמי, ואף דמלכות פה תורה שבעל-פה קרינן ('פתח אליהו') דעיקרו בהתגלות בפה, כיון דהרהור כדבור דמי הרי חשוב כדבור ופה. ועיקר שכנית מדת המלכות הוא בלב איש הישראלי כמו שנאמר צור לבבי וחלקי אלקים לעולם. והרמב"ם (ברכות א,ו) פסק דכל הברכות יוצאין גם בלב. ואף דהארץ נתן לבני אדם אחר ברכה (כמו שאמרו ברכות לה) הוא עולם המעשה שצריך להיות התגלות בפעל, די שיהיה בהתגלות לבו שהוא הארץ העליונה מדת מלכותו ית' ושכנתו ית' בתחתונים בלבבות דבני ישראל שנתן לבני אדם'. (מתוך דברי סופרים לר"צ הכהן — לה, עמ' 31).

דף מז

'במעשה ידיה — מנלן? דאמר רב הונא אמר רב: מנין שמעשה הבת לאב, שנאמר וכי ימכר איש את בתו לאמה מה אמה מעשה ידיה לרבה, אף בת מעשה ידיה לאביה... אלא קטנה לא אצטריך קרא, השתא זבונא מזבין לה מעשה ידיה מיבעי? כי אצטריך קרא לנערה' — לא מפורש בגמרא

גדרה של זכות זו — האם יכול האב לכופה למעשה ידים, כאמה עבריה, או שמא 'מעשה ידיה' הכוונה רק לקבלת התוצרת של עבודתה, אם עבדה מרצונה, אך אין לו זכות כפיה לעבוד. ומצאנו לשלשה מגדולי האחרונים, הפני-יהושע והבית-יעקב בסוגיתנו, ו'המקנה' בסוגיה המקבילה בקידושין (ג), שנקטו בפשטות שרשאי לכופה. ולא רק בקטנה, שנלמדת ב'קל-וחומר' מכך שרשאי למכרה, וכשם שאם מכרה, אדונה כופה לעבוד, כך בעודה ברשותו — אלא אפילו נערה שאין אביה רשאי למכרה לאמה, רשאי להעבידה, שהרי נלמדת מהיקש — את בתו לאמה. (ומדברי הבית-יעקב אפשר שאין הוכחה, שכל דבריו אינם אלא לסלקא-דעתין ולא למסקנא. ע"ש).

ניתן היה לדייק כך ממשנתנו: 'יתר עליו הבעל שאוכל פירות'... ולמה לא נמנה גם יתור זה — יתר עליו הבעל שרשאי לחייב את אשתו לעסוק במעשה ידים, (כפי המבואר בפרקים דלהלן ובפוסקים. ע' בטוש"ע אה"ע ב) — מוכח שאף בבת הדין כן. ויש לדחות: המשנה לא מונה אלא שרשי הדברים שישנם בעל ולא באב, ואינה יורדת לפרטי הדינים, וכפי שכתב הגאון רבי עקיבא איגר בנוגע לענינים נוספים שלא הוזכרו במשנה.

[ויש להעיר שבספר 'עלה יונה' (מאסף מאמרים מהר"י מרצבך זצ"ל. עמ' צד) בתוך דיונו בענין מידת 'היקש' שהתורה נדרשת בו, כתב, שההיקש אינו אלא השוואה לדינים היוצאים ולא השוואה מהותית. בין שאר הדוגמאות וההוכחות, הביא היקש זה של 'בתו' לאמה' לענין מעשה ידים. שהלא אין הבת אצל אביה במהותה כאמה אצל אדונה, שם יכול הוא לכופה לעבוד, אך בנערה לא נאמר אלא שאם עבדה מרצונה — רצון התורה ליתן תפוקתה לאב. מבואר שהבין בפשטות מצד הסברה, שלא כדעה הנוכרת. (ואמנם 'אין היקש למחצה', אך כנראה סבר שאין מסתבר כלל להכליל ענין זה בהיקש, וזהו חילוק שמעצם הגדרת הנושאים הנידונים). וכנראה אישתמיטיה לשעה דברי האחרונים הנ"ל.

(לפי דעת האחרונים נראה שיש לישב קושית רעק"א על הגמרא בקידושין; נאמר שם מדוע אין ללמוד מעשה-ידים ששייך לאב מכסף קידושין, כי שונה מעשה ידים לפי שטורחת בהם. והקשה על הנסיון להשוות בין הדברים, הלא בקידושין זכתה לו תורה עצם קבלת הקידושין, והשתא אביה מקבל קידושיה, איהי שקלא כספא? מה שאין כן במעשה ידיה, מנין שזוכה ממנה דבר השייך לה? — ואם דין מעשה ידיה הוא זכות על עצם העבודה, הרי מובן בפשיטות שכוונת הגמרא ללמוד זכות זו מזכות קבלת הקידושין, שרשאי אף לקדשה למנוול ומוכה שחין ללא רצונה. ודוחה, שאין ללמוד זכות כזו שתלוי בטרחתה. ונראה שהבין הגרעק"א שאין לו זכות להעבידה).

וכן השיב הגר"ח קניבסקי שליט"א על נידון זה: לכאן כיון דילפא מאמה דינה כאמה. ושוב העירוני שכבר כתבו כן הראשונים בפשיטות, אגב דיונם בנושא אחר — הרמב"ן הרשב"א והריטב"א בדף מג. ואמנם אין מפורש שם אם מדובר רק על קטנה, שבידו למכרה לשפחה, או גם בנערה. אך מסתימת הדברים נראה שלא חילקו. (תודה וברכה לידידי הרב חיים רוזנברג שליט"א מצרפת, שהעירוני מדברי הראשונים).

'דמסר לה בשבתות וימים טובים' — הגם שאין מערבין שמחה בשמחה — כתבו בתוס' שאפשר בזמן תוספת שבת ויום טוב, שאסורה בה מלאכה. ומשמע בתוס' שמצות שמחת יום טוב אינה חלה בזמן התוספת. וכבר דנו אחרונים בדבר, האם מצוות החג והשבת מלבד איסורי מלאכה, שייכות בזמן ה'תוספת' — ע' ברכות כו לענין סעודה. וע' קובץ שעורים ריש ערבי פסחים; מגדים חדשים — ברכות שם. וע' או"ח תרנ"ח, מחלוקת ט"ז ומהרש"ל לענין אכילה חוץ לסוכה בשביעי של חג כשקיבל עליו תוספת יום טוב. ונתבאר במקום אחר. [ושמעתי ממו"ר הגר"מ פרבשטיין שליט"א, ליישב דברי התוס' שבכאן עם דבריהם בריש ערבי פסחים, עפ"י דברי הגר"ז (בשו"ע שלו — רסא, בקונטרס אחרון) שיש שני סוגי קבלות שבת, יש קבלה על עיצומו של יום ויש קבלה על שבתת מלאכה בלבד. ואם כן יש לומר ששני סוגי 'תוספת' הם].

ויש מי שחידש שלצורך מצוה אין איסור בזמן תוספת, ולכן מותר לעשות נישואין באותה שעה. (עפ"י שו"ת משיב דבר ח"א כב).

ואפשר שמדובר כאן על ראש השנה שאין בו מצות שמחה (רש"י). ומשום איסור קנין בשבת ובחג — לא קשה, שאינו אלא מדרבנן, וכאן הדיון על הלימוד מן התורה (יעב"ץ).

'כתב לה פירות כסות וכלים שיבואו עמה מבית אביה לבית בעלה...' — משמע מרש"י שיש כאן הדגשה על מטלטלין דוקא. ויש לפרש על פי שיטתו שמדובר בארוסה, והרי כתב הרמב"ם שאין הבעל מוכר נכסי צאן ברזל אלא דברים העומדים למכירה כגון פירות, או אף שאר מטלטלין בדיעבד, אבל לא קרקעות — נמצא שבקרקע אין כאן הקנאה כלל. (עפ"י הר צבי בשם הרב ממהילוב)

(ע"ב) 'שלא כתב לה אלא ע"מ לכונסה' — על דברי התוס', שאין לבטל מקח על ידי אומדנא [כאשר יש צד שני שתלוי הדבר גם בו, לאפוקי מתנה וכד'], אלא כשאנן סהדי שאין בדעתו להיכנס לספק זה — ע' באריכות בשו"ת דובב מישרים ח"ג לח ובספרים המצוינים שם; אג"מ או"ח נב, ג; קמח; אה"ע ח"א נג; עט, ג; קמח.

'תיקנו מצוי למצוי ושאינו מצוי לשאינו מצוי' — מזונות ומעשה ידים מצויים הם בכל יום. פירות ופירקון אינם מצויים, אבל קבורה מצויה יותר, שהנשים ממהרות למות מן האנשים, כמו שאמרו בירושלמי, לכך קבורתה תחת נדונייתה שהיא מצויה יותר מפירות נכסי מלוג. ויש מפרשים להפך, כתובה וקבורה הם חד-פעמיים, וזהו 'אינו מצוי', ואילו פירות ופירקון יכולים להיות כמה פעמים. (עתוס' נב. ד"ה רצה).

א. ע' להלן פג: 'מיתה שכחא' — ופירושו התוס' שמה משום שרוב פעמים מסתכנת בלידה. וכן מפורש בתורא"ש שם, שעל הרוב האשה מקדימה למות מן האיש. ובפרוש המשנה לרמב"ם (נדה ה, ו): 'ושני הנקבה לעונת נדרים פחות משני הזכר, להיות חיהון קצרים מחיי האיש ברוב'. וכן בפירוש רבי אברהם אבן עזרא (ריש אמור): 'טעם להזכיר 'אמו' קודם האב (כי אם לשאר הקרב אליו, לאמו ולאביו...)' — כי הזכר חי יותר מהנקבה ברוב'. וע"ע: שו"ת ראנ"ח סג; שער המלך סוכה ד, טו; שבות יעקב ח"ג קעה; דובב מישרים ח"א עד; נפש חיה (מרגליות) או"ח תקמה, ה.

ב. יש לומר טעם נוסף מדוע קבורה נחשב מצוי קצת [לפי הפירוש הראשון], לפי מה שכתב התשב"ץ (ח"ב קיא) שחיוב קבורת הבעל לאשתו כולל כל צרכיה, מצבה ותכריכים, ושלכן אם הוציאה מקברה חייב לקברה שוב ושוב, כי לעולם היא נחשבת אשתו עד שיחיו המתים, ולכן חייב לטפל בה תמיד. עפ"י שו"ת שבט הלוי ח"ז קפט, ג.

דף מח

'מנהג פרסיים' — ע' ברכות ה: ששבחו הפרסיים על שצנועין בדבר אחר. וע' ב'צדקת הצדיק' (רנו) שצניעותם היתה למילוי תאוותם [ובזה גם אתי שפיר שאמרו שם 'צנועין באכילתן' ומאידך אמרו במגילה (יא). עליהם 'אוכלין ושותין כדוב']. וע' או"ח רמ, ח במג"א ומשנ"ב ושעה"צ שם; הגהות ריעב"ץ. ור' בעל הטורים בראשית ב, כד-כה.

'מי שנשתטה — בית דין יורדין לנכסיו וזנין ומפרנסין את אשתו ובניו ובנותיו ודבר אחר... מאי שנא מהא דתניא מי שהלך למדינת הים... אבל לא בניו ובנותיו ולא דבר אחר? אמר ליה: ולא שאני לך בין יוצא לדעת ליוצא שלא לדעת?' — בעצם הדין שבית דין יורדין לנכסיו שוטה לגבות צדקה — נאמרו ב'כסף משנה' (סוף הל' נחלות) שני